

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS SEIMO IŠTAKOS: DIDŽIOJO KUNIGAİKŠČIO TARYBA IR BAJORŲ SUVAŽIAVIMAI XIV–XV A.

DR. RIMVYDAS PETRAUSKAS

*Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas
Vilnius University Faculty of History
Universiteto 7, LT-01513 Vilnius
El. paštas rimpet@takas.lt*

Santrauka

Straipsnio tikslas – įvertinus LDK ir kaimyninių kraštų istoriografiją bei atidžiau išanalizavus šaltinių terminiją, pasiūlyti teorinį LDK Seimo genezės modelį. Vytauto laikais įsteigta institucinė valdovo dvaro taryba ir ankstyvieji kilmingųjų suvažiavimai traktuotini kaip svarbūs politiniai rėmai, kuriuose skleidėsi diduomenės politinė valdžia, tačiau jų negalima vertinti kaip „pirminio“ parlamentarizmo tarpsnio. Ilgo Kazimiero viešpatavimo laikais brendusios permainingos valdymo sistemoje, kurias sukėlė nuolatinio valdovo rezidavimo Lietuvoje stygius ir tolesnė institucionalizacijos šalyje pažanga, pasireiškė Aleksandro, o ypač – Žygimanto Senojo valdymo metu. LDK Seimas kaip parlamentinė bajorų reprezentacijos institucija susiformavo 1492–1566 m. Instituciniu, organizaciniu ir

politinės savimonės požiūriu tai buvo nauja struktūra, kurioje jau pastebimi nuoseklūs atstovavimo, kvietimo ir nutarimų skelbimo principai.

Reikšminiai žodžiai: LDK, Seimas, taryba, suvažiavimai, XIV–XV a.

Įvadas

Pirmą kartą Lietuvos šaltiniuose luominio susirinkimo pavadinimas atsiranda labai anksti, ir iškart – netikėta „parlamento“ forma. Pasakodamas apie 1306 m. įvykius, vokiečių ordino kronikininkas Petras Dusburgietis mini Vytenio šaukiamą „tractatus seu parlamentum“¹. Deja, nėra jokio pagrindo šiame apibūdinime įžvelgti kaip tik tuo metu Vakarų Europos valstybėse (visų pirma Anglijoje ir Prancūzijoje) besiklostantčio luominių susirinkimų instituto. Tai buvo tradicinis, tik kitaip įvardytas, šaltinių dažnai minimas pasitarimas (lot. *consilium*, vok. *Rat*) Didžiojo kunigaikščio aplinkoje – svarbus ankstyvųjų valstybių valdymo sistemos komponentas. Per XIV ir XV a. tokių susirinkimų pobūdis keitėsi, tačiau metodologiškai sunku įvardyti kriterijus, nuo kada galima kalbėti apie naują institucinę valdžios formą. Didžiojo kunigaikščio tarybos ir Seimo formavimasis buvo sudėtingas procesas, kurio etapų tyrimą sunkina XIV–XV a. šaltinių stygius. Šiuo atveju šaltinių situaciją komplikuoja ir tai, kad pasitarimai buvo išimtinai žodinio pobūdžio. Net ir po šalies krikšto intensyvėjanti rašto kultūra sunkiai skverbėsi į šią ganėtinai uždara politinio bendravimo sritį. Apie tokių pasitarimų turinį ir aplinkybes turime tik itin fragmentiškų žinių, kurių randame kronikų užuominose, retose kaimyninių kraštų (paprastai Ordino) informatorių pranešimuose ir laiškuose.

¹ Peter von Dusburg Cronica terre Prussie. *Scriptores rerum prussicarum*. Hrsg. von Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Leipzig, 1861, t. 1, III/291.

LDK Seimas ir Didžiojo kunigaikščio Ponų taryba turi solidžią istoriografiją, kuriai pradžią davė didelės apimties Matvejaus Liubavskio studija². Turime ir gana išsamų XV–XVI a. ponų ir bajorų suvažiavimų registrą – XIX–XX a. sandūros veikaluose buvo suformuluotos svarbiausios ankstyvojo lietuviškojo parlamentarizmo problemos, aptarti šaltinių tyrimo klausimai. M. Liubavskis Seimo užuomazgų buvo linkęs ieškoti nuo pat unijos su Lenkija pradžios, Seimo raidoje išskirdamas 1401 m. (pirmasis didikų ir bajorų surašymas Vilniaus-Radomo sutartyje su Lenkija) ir 1445–1446 m. datas (pirmasis „visuotinio Seimo“ susirinkimas Kazimiero karūnacijos išvakarėse). Nikolajus Maksimeika akcentavo vietinių „Seimų“ įtaką LDK luominio susirinkimo raidoje ir pastarąjį suvokė kaip vietinės politinės tradicijos kūrinį. Joanikijus Malinovskis ir Fiodoras Leontovičius tyrinėjo LDK Ponų tarybos genezę ir ją siejo su rusų bajorų dūmos veikla. Lenkų istorikai Oskaras Haleckis ir Vitoldas Kamienieckis Ponų tarybos ir Seimo istoriją traktavo kaip tapačią problemą, tačiau santykis tarp šių institucijų liko neatskleistas. Pastaruoju metu į Didžiojo kunigaikščio tarybą naujai pažvelgė Lidija Korčiak, kuri kur kas daugiau dėmesio nei ankstesnių

² Любавский, М.К. *Литовско-русский сейм*. Москва, 1900; Максимейко, Н.А. *Сеймы Литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г.* Харьков, 1902; Довнар-Запольский, М. Спорные вопросы в истории литовско-русского сейма. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1901, т. 337, р. 454–498; Малюновский, И. *Рада Великого Княжества Литовского в связи с боярской думой древней России*. Ч. 2, т. 1–2. Томск, 1904–1912; Леонтович, Ф.И. Рада великих князей литовских. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1907, т. 9, р. 122–178; 1907, т. 10, р. 273–331; Halecki, O. O początkach parlamentaryzmu litewskiego. *Sprawozdania z czynności Akademii Umiejętności*. 1915, т. 8, р. 22–27. Taip pat žr. naujesnius tyrimus: Kamieniecki, W. Chorażowie w parlamentaryzmie litewskim przed unią lubelską. *Antemurale*. Romae, 1965, р. 193; Valikonytė, I. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Ponų tarybos vaidmuo valstybiniame ir politiniame gyvenime XV a. antroje pusėje (iki 1492). *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*. 1972, т. 13, р. 71–81; Korczak, L. *Litewska rada wielkokiążęca w XV wieku*. Kraków, 1998.

studijų autoriai skyrė šaltinių terminijai ir argumentuotai institucinės valdovo tarybos formavimosi pradžią datavo Vytauto valdymo periodu. Tačiau Didžiojo kunigaikščio tarybos, bajorų sueigų ir Seimo santykio klausimo ji atskirai nneanalizavo, o Kazimiero Jogailaičio laikų suvažiavimus traktavo kaip išplėstinius valdovo tarybos posėdžius. Taigi, nepaisant gausios istoriografijos, „Seimo pradžios“, jo ištakų klausimas tebelieka neaiškus. Kokias politinės reprezentacijos struktūras pakeitė luominis susirinkimas LDK, kaip šios struktūros laikui bėgant transformavosi ir nuo kada galima kalbėti apie institucinio luominio susirinkimo egzistavimą Lietuvoje – tai yra klausimai, į kuriuos bus bando atsakyti šiame straipsnyje. Suprantama, neįmanoma išsamiai išnagrinėti visų ankstyvojo parlamentarizmo problemų, straipsniu siekiama pasiūlyti teorinį bajoriško LDK Seimo ištakų modelį.

Leškant nuoseklesnio šios organizacijos raidos modelio, viena galimų prieigų gali būti atidesnė šaltinių terminijos analizė. Tam tikrų pasikartojančių sąvokų atsiradimas yra nuoroda į vienos ar kitos institucijos genezę. Vis dėlto kartu reikia turėti omenyje Viduramžių terminijos nenuoseklumą. Antai „suvažiavimą“ apibūdinantis šaltinių terminas (lot. *conventio*, vok. *tag*, rus. polonizmas *ceľmъ*) galėjo reikšti tiek platesnį didikų ir bajorų susirinkimą, tiek Ponų tarybos posėdį, tiek derybas su svetimų kraštų pasiuntiniais³. Todėl šaltinių terminija turi būti nagrinėjama diferencijuotai, atsižvelgiant į skirtingas politines ir socialines šaltinių surašymo aplinkybes.

Istoriografijoje Didžiojo kunigaikščio tarybos kilmės problema paprastai siejama su klausimu, kiek laisvas buvo Didysis kunigaikštis pasi-

³ Kamieniecki, W. Chorążowie w parlamentaryzmie litewskim przed unią lubelską. *Antemurale*. Romae, 1965, p. 193.

rinkdamas patarėjus, ir kiek pastarųjų nuomonė turėjo įtakos jo sprendimams⁴. Toks klausimo formulavimas vis dėlto nėra itin produktyvus, nes neįmanoma įvertinti įvairiausių šaltiniuose nefiksuotų aplinkybių. Tenka pasitenkinti teze, kad ikiinstitucinėje valstybėje, kurioje valdžia funkcionavo asmeninių ryšių pagrindu, nuolatinis tarimasis su didikais ir politinio konsensuso paieška buvo bet kokio sėkmingo valdymo prielaida⁵. Negausūs XIV a. šaltiniai vis dėlto leidžia kiek diferencijuoti tokių pasitarimų organizacines formas ir skirti kasdienę (mažąją) ir plačiąją (didžiąją) tarybas. Be abejo, Didžiajam kunigaikščiui jo kasdieniame gyvenime reikėjo nuolatinių patarimų. Antai iš Gedimino laišku žinome apie kai kuriuos jo patarėjus, tarp kurių buvo ir krikščionių vienuolių⁶. Garsiajame popiežiaus legatų pasiuntinių 1324 m. pranešime iš Gedimino dvaro įvardijamas net konkretus patarėjų skaičius (apie dvidešimt)⁷, tačiau vėlgi sunku pasakyti, ar tai buvo kiek labiau apibrėžta, o ne atsitiktinė dvare gyvenančių asmenų grupė. Šalia šių patarėjų šaltiniuose kartais aptinkame platesnę reikalus svarstančią kolegiją, kurią aptaria ir straipsnio pradžioje minėtas Petras Dusburgietis. Ordino kronikininko nuoroda, kad į ją turėjo būti sukviesti didikai, liudija išskirtinį šios institucijos pobūdį. Dalyvauti joje buvo didikų teisė ir

⁴ Любавский, М.К. *Литовско-русский сейм*. Москва, 1900, p. 45; Малиновский, И. *Рада Великого Княжества Литовского в связи с боярской думой древней России*. Ч. 2, т. 1-2. Томск, 1904-1912, p. 40-53, 67-85; Avižonis, K. *Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polnischen Union 1385*. Berlin, 1932, p. 76, 143-144.

⁵ Apie tai išsamiau žr. Petrauskas, R. *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: sudėtis – struktūra – valdžia*. Vilnius, 2003, p. 167-208.

⁶ *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedemine illustrans. Gedimino laikai*. Parengė S. C. Rowell. Vilnius, 2003, p. 182, 186, 188 (cum conciliariis suis, concilium regis, in concilio suo). Kasdienės tarybos sudėtį nustatydamas valdovas, į jo nemalonę patekę vienuoliai ištisus metus į pasitarimus nebuvo kviečiami (*ten pat*, p. 182).

⁷ ...invenimus eum in aula sua cum consiliariis suis circa viginti... (*ten pat*, p. 182).

sykiu – pareiga. Galima manyti, kad būtent šioje kolegijoje buvo svarstomi ir priimami svarbiausi sprendimai. Bet kuriuo atveju šios dvi struktūros – kasdienė dvaro taryba ir platesnis kilmingųjų suvažiavimas valdovo dvare – buvo ta politinė erdvė, kurioje laikui bėgant formavosi LDK bajorų Seimas.

Šių struktūrų raida nebuvo tokia jau vienakryptė, kaip gali pasirodyti žvelgiant iš XVI a. vidurio perspektyvos. Tyrinėjant politinių institucijų raidą, retrospektyvios prielaidos paprastai daugiau kliudo nei ką nors atskleidžia, todėl pirmenybė teiktina detaliam konkrečių raidos sąlygų ir šaltinių sąvokų analizei lyginamosios istorijos kontekste⁸. Tam tikras struktūras, sąvokas ir sampratas, žinomas iš vėlesnių, XVI a. šaltinių, yra pavojinga be išlygų perkelti į ankstesnius laikus. Naujesni įvairių Europos kraštų luominių susirinkimų tyrimai leidžia geriau suvokti vėlyvaisiais Viduramžiais įvykusių pokyčių kokybę. Tokioje lyginamojoje perspektyvoje aiškiai matyti, kad LDK Seimo formavimasis nebuvo sąmoningai planuojamas vyksmas, o evoliucinis parlamento raidos modelis, ankstyvesnius suvažiavimus traktuojantis kaip parlamento užuomazgą (klaidinantis „protoparlamentarizmo“ terminas), užslepia tą aplinkybę, kad LDK bajorų Seimas instituciniu, organizaciniu ir politinės

⁸ Įvairių Europos valstybių luominių susirinkimų genezė nagrinėjama: Bardach, J. O genezie sejmů polskiego. *VIII Powszechny zjazd historyków polskich*. Kraków, 1958, p. 5–32; Bardach, J. Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. *Dzieje Sejmů Polskiego*. Warszawa, 1997, p. 9–97; Russocki, S. *Protoparlamentaryzm Czech do początku XV w.* Warszawa, 1973; Blockmans, W. A Typology of Representative Institutions in Late Medieval Europe. *Journal of Medieval History*. 1978, t. 4, p. 189–215; Moraw, P. Versuch über die Entstehung des Reichstags. *Politische Ordnungen und soziale Kräfte im alten Reich*. Hrsg. von H. Weber. Wiesbaden, 1979, p. 1–36; Annas, G. *Hoftag – Gemeiner Tag – Reichstag. Studien zur strukturellen Entwicklung deutscher Reichsversammlungen des späten Mittelalters (1349–1471)*. Göttingen, 2004. Taip pat plg. Bömelburg, H.J. Die Tradition einer multinationalen Reichsgeschichte in Mitteleuropa – Historiographische Konzepte gegenüber Altem Reich und Polen-Litauen sowie komparatistische Perspektiven. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. 2004, t. 53, p. 333.

savimonės požiūriu yra visiškai nauja struktūra. Todėl valdovo Ponų taryba ir ankstyvieji kilmingųjų suvažiavimai gali būti interpretuojami kaip tam tikra politinė LDK Seimo susidarymo terpė, tačiau ne kaip tiesioginė jo priešistorė.

Neformalios kasdienės tarybos peraugimas į Didžiojo kunigaikščio tarybą susijęs su bendru šalies institucionalizacijos procesu, kuris iš esmės paspartėjo Vytauto Didžiojo laikais. Sekdamas kitų to meto valdovų pavyzdžiu, Vytautas pamėgino sustiprinti savo dvaro įtaką valstybės vidaus gyvenime. Jis įvedė vėlyvaisiais Viduramžiais Europos valdovų dvaruose atsiradusį nuolatinųjų tarėjų (*consiliarius, Rat*) institutą, taip apibrėždamas siaurosios valdovo tarybos sudėtį. Europoje nuolatiniai tarėjai žinomi maždaug nuo XIV a. pradžios, tačiau ir čia tarybos ir tarėjo institucionalizacija užsitęsė pakankamai ilgai ir pasibaigė tik ankstyvaisiais Naujaisiais laikais. Iki pat XV a. pabaigos dvaro (valdovo) taryba nebuvo reguliariai šaukiama institucija su tiksliai apibrėžtu narių skaičiumi ir aiškia kompetencija. Šiuo atveju ypač instruktivi padėtis vokiškuose kraštuose, kurią Vytautas galėjo pažinti bendraudamas su į Ordino valstybę atvykusiais vokiečių kilmingaisiais⁹. Vytauto ir Švitrigailos dokumentų ir laišku terminija liudija ganėtinai nuoseklų „tarėjo“ termino vartojimą: juo sistemingai įvardijami tam tikrus pavedimus atliekantys konkretūs asmenys, kurie skiriami nuo kitų dvariškių¹⁰. Naują ir jiems gerai pažįstamą valdovo dvaro struktūrą pažymė-

⁹ Dvaro tarybos institucija Brandenburgo, Saksonijos ir Austrijos kunigaikščių valdymo sistemoje aptariama: Ahrens, K.H. *Residenz und Herrschaft. Studien zur Herrschaftsorganisation, Herrschaftspraxis und Residenzbildung der Markgrafen von Brandenburg im späten Mittelalter*. Frankfurt a. M., 1990, p. 89–92; Lackner, Ch. *Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzoge (1365–1406)*. München, 2002, p. 115–124; Streich, B. *Zwischen Reisenherrschaft und Residenzbildung. Der wettinische Hof im späten Mittelalter*. Köln; Wien, 1989, p. 153–167.

¹⁰ Korczak, L. *Litewska rada wielkosiężca w XV wieku*. Kraków, 1998, p. 23–25.

davo ir svetimšaliai, 1432 m. sausio 26 d. Ordino pasiuntiniai pranešė Didžiajam magistrui, kad Švitrigaila į suvažiavimą Brastoje vyks tik su savo tarėjais ir dvariškiais (*rethen und hofegesinde*)¹¹. Tiesa, šie tarėjai buvo labai marga ir dažnai besikeičianti socialinė grupė, neretai į ją būdavo įtraukiami Vytauto dvare tik kurį laiką gyvenę svetimšaliai riteriai, kaip antai apie du metus Vytauto taryboje praleidę keli Ordino valstybės kilmingieji, kuriais viename savo laišku skundžiasi Didysis magistras¹². Dar viena svarbi nuolatinių tarėjų grupė buvo Didžiojo kunigaikščio kanceliarijoje sutelkti išsilavinę sekretoriai-raštininkai¹³.

Kita vertus, įtakingiausią tarėjų grupę, aišku, sudarė vietos didikai, kurie nemažą laiko dalį praleisdavo kartu su valdovu jo rezidencijose ar kelionėse po kraštą. Kai kurie jų buvo paskirti į kaip tik tuo metu sukurtas dvaro pareigybes ir tuo būdu įgijo nuolatinę vietą valdovo taryboje¹⁴. Būtent jų vardai slypi po didžiųjų kunigaikščių laiškuose retkarčiais vartojama „vyriausiųjų tarėjų“ ar net „vyriausiosios tarybos“ sąvoka. Kai po Vytauto mirties Didžiuoju kunigaikščiu išrinktas Švitrigaila norėjo sureguliuoti santykius su Lenkija, jis tuoj po savo išrinkimo pasiūlė Jogailai susitikti, dalyvaujant abiejų pusių „didžijai ar vyresniųjų tary-

¹¹ Dergleich der here grosfurste och hynwert czien wirt alleyne mit synen rethen und hofegesinde und nicht stercker (*Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz* (toliau – GStA PK), OBA 5939).

¹² 1412 m. spalio 6–11 d. didžiojo magistro instrukcija pasiuntiniams pas Niurnbergo burgrafą Fridriką VI: ...dy by herczog [Witowt] wol 2'a jar und in seyme rathe gewest seyn... (Neitmann, K. *Der Deutsche Orden und die Anfänge des ersten Hohenzollern in der Mark Brandenburg. Jahrbuch für brandenburgische Landesgeschichte*. 1990, t. 41, p. 122).

¹³ Szybkowski, S. Polish Staff as a Social Group in the Chancery of Grand Duke Witold. *Quaestiones Medii Aevi Novae*. 1998, t. 3, p. 75–94.

¹⁴ Petrauskas, R. Ponas savo žemėje: Lietuvos pareigūnai XIV a. pabaigoje – XV amžiuje. *Lietuvos istorijos metraštis 2001/I*. Vilnius, 2002, p. 9–30.

bai“ (*maiore et seniore consilio*)¹⁵. Laiške Ordino magistrui Švitrigaila pamini ir kelis „tarybos vyresniusius“ (*eldesten aws dem rote*) – didikus Jurgi Gedgaudą ir Kristiną Astiką¹⁶.

Žymiausių Vytauto tarėjų kilmės tyrimas rodo, kad struktūrinės reformos nekeitė valdančiojo elito sudėties. Visi įtakingesni to meto didikai buvo kilę iš siauro aristokratų sluoksnio ir nėra jokio reikalo juos laikyti išėiviais iš tarnybinių bajorų luomo bei kalbėti apie Vytauto vykdytą naujo socialinio sluoksnio formavimą¹⁷. Institucinės Didžiojo kunigaikščio tarybos kūrimą lėmė ne kažkoks Vytauto noras ar būtinybė konsultuotis su šalies kilmingaisiais, bet greičiau priešingai, – Didžiojo kunigaikščio siekis šalyje įtvirtinti naujas, su jo paties asmeniu glaudžiau susijusias valdžios formas. Tuo tarpu būtinybę tartis rodo ne tarybos egzistavimas, o neformali, pastovi ir ilgalaikė diduomenės įtaka valdovo sprendimams. Kartu nereikia perdėti institucinio tokios tarybos pobūdžio Vytauto laikais. Didysis kunigaikštis tebevaldė padedamas ne institucijų, o asmenų. Turbūt nebuvo nei nustatyto tarėjų skaičiaus, nei griežtesnės pasitarimų ar balsavimo tvarkos. Pastebėtina, kad „tarėjo“ sąvoka LDK nevirto, kaip kai kuriose kitose valstybėse, asmens titulu. Didikai dokumentų intituacijose niekuomet savęs „tarėjais“ nevadino, nors pamažu ir plito paprotys šalia savo vardo įrašyti pareigybės¹⁸. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje valdovo tarybos institucionalizacija taip ir liko iki galo neužbaigtas procesas, kaip ir apskritai visa Didžiojo kunigaikščio dvaro organizacija.

¹⁵ Бучинський, Б. Кілька причинків до часів вел. князя Свитригайла (1430–1433). *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. 1907, т. 76, р. 130 (1430 11 07 Švitrigailos dokumentas).

¹⁶ *Wisset, das wir unsere eldesten aws dem rote kegen ym [Ordino maršalas] zenden wellen, als hern Ostiek und hern Gedigoit hewpt zur Wille und yn liplich uff nemen...* (1431 06 15 Švitrigailos laiškas didžiajam magistrui – *GStA PK, OBA 5652*).

¹⁷ Petrauskas, R. Vytauto laikų didikų kilmė. *Lituanistica*. 2000, т. 1–2, р. 16–31.

¹⁸ Apie tai žr. Petrauskas, R. Titulas ir valdžia: LDK didikų savimonės pokyčiai XVI a. pirmoje pusėje. *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha* (spaudoje).

Šalia šios kasdienės nuolat valdovą lydincios tarybos ir toliau egzistavo platesnis nereguliariai šaukiamas, bet dėl to ne mažiau svarbus didikų suvažiavimas. Didžiųjų kunigaikščių dokumentų liudytojų sąrašų analizė rodo, kad svarbiausius sprendimus – privilegijų skelbimą, užsienio pasiuntinių priėmimą, tarptautines sutartis – valdovai priimdavo ir dokumentus išduodavo vykstant platesniajai tarybai, tai yra susirinkus didesniai didikų skaičiui. Antai 1432 m. Švitrigaila laiške Didžiajam magistrui teigė, kad pasiuntinybės klausimą spręs Trakuose su ten susirinkiančia „mūsų pilnaja taryba“ (*volkomlichem unsem rothe*)¹⁹, o praėjus keliems mėnesiams savo tarybos narių laukė atvykstant į Gardiną²⁰. Šaltiniai kartais leidžia žvilgtelti ir į tokių pasitarimų rengimo mechanizmą, iš kurio matyti, kad bent jau svarbesniais atvejais didžiosios tarybos sušaukimas buvo būtinas. 1439 m. rugsėjį Trakuose rezidavęs ir Ordino bei Romos karaliaus pasiuntinių laukęs Žygimantas Kęstutaitis teigė negalįs pasiuntinių priimti, nes šalia dar neturįs savo tarybos ir tik ruošiasi ją sukviesti²¹. Būtent iš šios plačiosios dvaro tarybos išaugo bajorų suvažiavimai.

Šaltinių užuominos verčia atsargiai vertinti tokių suvažiavimų paskirtį. Iš visko sprendžiant, rengiant nutarimus kur kas svarbesni buvo neformalūs išankstiniai pasitarimai „siaurame rate“, tuo tarpu kai platesniame susirinkime buvo inscenizuojamas bendros valios deklaravimas²². Tokio didikų ir bajorų suvažiavimo ankstyvas pavyzdys yra gar-

¹⁹ *GSŁA PK*. OBA 6022 (1432 03 27 Švitrigailos laiškas iš Daugu).

²⁰ *GSŁA PK*. OBA 6162 (1432 07 17 Ordino pasiuntinio laiškas didžiajam magistrui): her wurde bis freytag das meiste theyl seynes rathes czu Garthen bey em haben.

²¹ *GSŁA PK*. OBA 7600 (1439 09 04 Žygimanto laiškas Ordino pasiuntiniams): wir noch nicht unsere rethe bey uns haben.

²² Metodologiškai svarbios pastabos: Althoff, G. *Colloquium familiare – colloquium secretum – colloquium publicum. Beratung im politischen Leben des früheren Mittelalters. Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde*. Darmstadt, 1997, p. 157–184.

sioji 1398 m. manifestacija Salyne, kai neabejotinai pagal iš anksto suplanuotą scenarijų Vytautas susirinkusių kilmingųjų buvo viešai paskelbtas suvereniu valdovu²³. Konfidencialius Vytauto pasitarimus, kaip savaime suprantamą reiškinį, dažnai fiksuoja Ordino pareigūnai. 1421 m. spalio 12 d. Klaipėdos komtūras perduoda magistrui vieno žemaičio žodžius, kad Vytautas, rengdamas žygį prieš Ordiną, artimiausius (*heimlichstin*) bajorus pasikvietė į savo dvarą²⁴. 1427 m. jau Daugpilio komtūras informuoja savo vadovybę apie žygio į Naugardą išvakarėse Vytauto sušauktą pasitarimą su aukščiausiais (*upersten*) bajorais²⁵. Beje, šią patirtį vėliau perims ir Lietuvos didikai, nuo Kazimiero laikų svarbiausių reikalų iš anksto susirenkantys aptarti siaurojoje taryboje. Pasitarimai „siaurame rate“ būdavo kviečiami turbūt prieš kiekvieną didesnį suvažiavimą, siekiant apgalvoti būsimą renginį ir iš anksto pašalinti prielaidas galimiems nesutarimams. Todėl viešumoje valdantysis elitas visuomet pasirodydavo kaip vientisa ir uždara grupė, ir tik itin retos gerai informuotų šaltinių užuominos leidžia įžvelgti skirtingas grupuotes jo viduje²⁶.

Taigi galime konstatuoti gana komplikuoatą tarybos/suvažiavimo struktūrą Vytauto laikais: 1) kasdienė (nuolatinė) taryba – 2) su ja tik iš dalies sutampanti, ją išplečianti vyresnioji taryba – 3) suvažiavimai.

²³ Johann von Posilge Chronik des Landes Preussen. *Scriptores rerum prussicarum*. Hrsg. von Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Leipzig, 1866, t. 1, p. 219–220.

²⁴ *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430*. Ed. Antoni Prochaska. Cracoviae, 1882, p. 574: Herezog Wytawt in korez vorgangen sine allirredlichstin und heimlichstin beyorn bei im hot gehot (neicisinga data). Žodį „heimlichstin“ derėtų versti ne kaip „slapčiausias“, bet kaip „artimiausias“. Tai lotyniško termino „secretus“ (iš čia – „secretarii“) kalkė, kuri šiuo atveju neturi slaptumo konotacijos. „Slaptieji“ tarėjai buvo visiems gerai žinomi įtakingiausi krašto didikai.

²⁵ *Ten pat*, p. 757.

²⁶ Petrauskas, R. Giminaičiai ir pavaldiniai: Lietuvos bajorų grupės XIV a. pab.–XV a. I pusėje. *Lietuva ir jos kaimynai: nuo normanų iki Napoleono: prof. Broniaus Dundulio atminimui*. Vilnius, 2001, p. 107–126.

Valdovo tarybos ir suvažiavimų veiklos formos reikšmingai pasikeitė po 1447 m., kai Kazimierui Jogailaičiui tapus Lenkijos karaliumi, LDK beveik pusę amžiaus neturėjo atskiro valdovo²⁷. Nuolatinio valdovo dvaro sunykimą sąlygomis Didžiojo kunigaikščio tarybai teko spresti visiškai naujus uždavinius. Istoriografijoje iki šiol yra Didžiojo kunigaikščio ir diduomenės valdžios supriešinimo schema, pagal kurią monarcho valdžia nuo XV a. vis labiau buvo užtemdoma Ponų tarybos veiksmy. Tačiau atidesnė politinio ir socialinio gyvenimo ankstyvojoje LDK analizė greičiau liudija Didžiojo kunigaikščio ir diduomenės valdžios koegzistavimą, skirtingas jų formas ir turinį, o taip pat ilgainiui vykstantį valdymo modernizacijos procesą, kuris galėjo vesti tiek monarchijos stiprinimo (Prancūzija, Anglija), tiek ir jos silpnėjimo (karalių valdžia Abiejų Tautų Respublikos laikais) link. Pokyčius valdymo praktikoje nuo XV a. vidurio lėmė ne kažkoks imanentinis didikų teisių auginimas, bet nuolatinio valdovo rezidavimo LDK stygius. Beje, ji jautė ir LDK didikai, kviesdami Kazimierą dažniau lankytis jų krašte arba bent jau paskirti savo vietininką. Viduramžių valstybėje viską koordinuojančio valdovo asmens nebuvimas skatino Didžiojo kunigaikščio tarybos funkcijų išaugimą ir jos tolesnę institucionalizaciją, bet jau kita, – Ponų tarybos forma²⁸. Neatsitiktinai būtent tuo metu atsiranda ir pamažu valdovo tarybos sąvoką išstumia „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tarybos“ (sinonimiškai taip pat Ponų tarybos) sąvoka ir samprata. 1455 m. gegužės 28 d. Lietuvos didikai siunčia laišką „visos LDK žemės tarybos bendruomenės“ (*totaque com(m)vnitas consilii terre ducatus magni Littvanie*²⁹) vardu, o 1459 m. Dancigo miestiečiai savo

²⁷ Apie tai žr. Rowell, S.C. Casimir Jagiellończyk and the Polish Gamble. *Lithuanian historical studies*. 1999, t. 4, p. 20–38; Rowell, S.C. Dynastic Bluff? The Road to Mielnik, 1385–1501. *Lithuanian historical studies*. 2001, t. 6, p. 1–22.

²⁸ Charakteringa, kad tuo pat metu galutinai išsikristalizuoja LDK žemės pareigybių ir LDK kanceliarijos sampratos.

²⁹ *GSŁA PK*, OBA 13725.

laišką adresuoja „Lietuvos Kunigaikštystės tarėjams“ (*den rethen des forstenthums zcu Lithawen*)³⁰. 1466 m. Kauno seniūnas Stankus Mordašas mini „visą Lietuvos žemės tarybą“ (*ganczen ruthe des landis zcu Littawen*)³¹. Tokiu būdu dar kurį laiką įvairiai vadinama Ponų taryba šalia valdovo tampa antra institucija šalyje, ji jau nėra neatskiriamai susijusi su valdovo asmeniu ir gali rinktis savarankiškai. Ponų taryba yra svarbi LDK istorijos ypatybė, tiesa, panašių reprezentacinių formų galima sutikti ir kituose „dvigubos politinės struktūros“ kraštuose (pvz., Šv. Romos imperijai priklausiusioje Čekijoje). Diduomenės vidinės konsolidacijos³² įkarštyje Ponų taryba tampa šios socialinės grupės politiniu organu. 1459 m. Alekna Davainaitis savo šeimos turto reikalus tvarko ne kaip anksčiau – artimiausių draugų ir giminaičių akivaizdoje, bet kartu su „savo broliais Didžiosios Kunigaikštystės Ponų taryba“³³. Didikai vis labiau suvokia save kaip bendriją, o šalia giminės ir valdinystės įsitvirtina vieningo luomo idėja.

Lygiagrečiai su Ponų tarybos geneze pastebimas kitas reiškinys – vis dažniau vyksta didikų ir bajorų suvažiavimai, kuriuos šaltiniai vis nuosekliau vadina visos LDK žemės suvažiavimais. Bendro valdovo valdomose šalyse ponų ir bajorų suvažiavimai galėjo būti dviejų lygių. Bendri lenkų ir lietuvių bajorų suvažiavimai Liubline arba Parčeve buvo numatyti jau 1413 m. Horodlės dokumentuose. Anos Sochackos nuomone, tokie suvažiavimai iš tiesų vyko tiek Jogailos laikais, tiek ir vėliau³⁴. Vis dėlto vargu ar žinomus lenkų ir lietuvių didikų susitikimus netoli

³⁰ *Hansisches Urkundenbuch*. Bearb. von W. Stein. Leipzig, 1899, t. 8, p. 475.

³¹ *GSŁA PK*. OBA 16030.

³² Petrauskas, R. *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: sudėtis – struktūra – valdžia*. Vilnius, 2003, p. 188–195.

³³ *Archiwum księżyt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*. Wyd. Z. L. Radziszewski i in. Lwów, 1887, t. 1, p. 52 (з радюю брати своєї панов рады великого княжества).

³⁴ Sochacka, A. Zjazdy polsko-litewskie w Lublinie i Parczewie w czasach Władysława Jagielly. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F*. 1986–1987, t. 41–42, p. 65–80.

sienos esančiame Parčeve ar kitose vietovėse galima vadinti bendrais suvažiavimais. Tai greičiau būdavo arba paprastai lietuvių pasiuntinių pasirodymai lenkų bajorų susirinkimuose arba preliminarios derybos. Vienas žymiausių tokių susitikimų įvyko 1432 m. vasario mėnesį tarp Parčevo ir Lietuvos Brastos esančiuose Polubicuose³⁵. Susitikimo kontekstas (derybos dėl taikos) ir vieta (prie pat sienos) rodytų, kad tai buvo preliminarios derybos dėl taikos, kurias pasisekus buvo pasirengę patvirtinti netoliese laukę Jogaila ir Švitrigaila³⁶. Šiuo atveju nėra svarbu, kad kartais būdavo nustatomas ir tikslus derybose dalyvausiančių tarėjų skaičius – po dvylika iš kiekvienos pusės³⁷. Tai buvo viena iš atsirandančių derybinių tradicijų, o ne apibrėžta bajorų suvažiavimo sudėtis. Juo labiau kad tokio pobūdžio suvažiavimai žinomi ir su Ordino atstovais, kurie nebuvo įforminti jokia teisine sutartimi. Tuo tarpu apie pirmąjį organizuotą bandymą sušaukti lenkų ir lietuvių bajorų susirinkimą žinome tik iš Kazimiero Jogailaičio laikų. Abiejų kraštų valdovas pamėgino integruoti lenkų ir lietuvių bajoriją pasirėmęs bendro susirinkimo idėja. 1453 m. Kazimieras į Parčevą pakvietė lenkų ir lietuvių kilminguosius, iš anksto numatydamas atstovavimo principą: po du bajorus iš kiekvienos herbinės giminės: *das usz itczlichem schulde sullen czwene kamen*, kaip praneša Ordino informatorius³⁸. Ši konkreiti potvarkio klauzulė apie du atstovus sugestijuoja valdovo ir jo aplinkos siekį paversti bajorų suvažiavimą nauju politiniu institutu. Pažymėtina,

³⁵ Sochacka, A. Zjazdy polsko-litewskie w Lublinie i Parczewie w czasach Władysława Jagielly. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio F*. 1986–1987, t. 41–42, p. 75; Koreczak, L. *Litewska rada wielkosiążęca w XV wieku*. Kraków, 1998, p. 60.

³⁶ *GStA PK*, OF 14, p. 691–694.

³⁷ Бучинський, Б. Кілька причинків до часів вел. князя Свигригаїла (1430–1433). *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. 1907, т. 76, p. 130–131.

³⁸ *GStA PK*, OBA 12131 (1453 06 20 anoniminio Ordino informatoriaus laiškas Didžiajam magistrui).

kad lenkiškos bajorų herbinės giminės sampratos įtakoje iš pradžių pasirinktas herbinės giminytės, o ne teritorinis, Lietuvoje dar neišplėtotas, pavieto ar vaivadijos modelis. Ir nors šis Parčevo suvažiavimas baigėsi nesėkme (Ordino žiniomis, lietuvių atvyko labai mažai)³⁹, luominio susirinkimo modelis vis labiau populiarėjo ir Lietuvoje.

Kaip ir Ponų taryboje, taip ir čia matome – kai, pritrūkus valdovo rezidavimo, dvare šaukiamas susirinkimas evoliucionuoja į LDK žemių suvažiavimą. Tokią praktiką Lenkijos pavyzdžiu galėjo skatinti Kazimieras. Tačiau panašu, kad didesnio bajorų visuomenės užnugario siekė ir legitimacijos problemą jaučiantys LDK didikai. Turbūt neatsitiktinai šie suvažiavimai padažnėjo konfliktišku su Lenkija laikotarpiu, paaštrėjus abipusėms teritorinėms pretenzijoms ir Lietuvai praktiškai atsakius dalyvauti Trylikos metų kare⁴⁰. Šiuos susirinkimus tyrinėję ir jų sudėtį vertinę Matvejus Liubavskis ir Lidija Korčiak padarė skirtingas išvadas. M. Liubavskio nuomone, 1445/1446 m. suvažiavimas žymi naują etapą Lietuvos Seimo istorijoje – visuotinio Seimo (*цейм вальныйй*) pradžia⁴¹. Svarbiausias naujos parlamentarizmo kokybės požymis M. Liubavskiui buvo sritinės bajorijos atstovavimas, o pagrindinis šaltinis – lenkų kronikininko Jono Dlugošo duomenys apie *conventio terrarum Lithuaniae et Russiae*. Tuo tarpu šių suvažiavimų veikėjais pasidomėjusi L. Korčiak nustatė, kad visi šaltiniuose minimi pasitarimų dalyviai buvo Ponų tarybos nariai, todėl ji skeptiškai vertino bandymus šiose sueigose įžvelgti atstovavimą sričių bajorijai⁴². Šiuo atveju

³⁹ Wenig Littauen seyngewest uffim tage zcu Partzschaw (*GSIA PK*, OBA 12126 – 1453 06 19 didžiojo magistro laiškas pasiuntiniams imperatoriaus dvare).

⁴⁰ Politinis kontekstas: Dundulis, B. *Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV amžiuje*. Vilnius, 1993, p. 173–223.

⁴¹ Любавский, М. К. *Литовско-русский сейм*. Москва, 1900, p. 111 (ir toliau) („seimų“ sąrašas p. 111–130).

⁴² Korczak, L. *Litewska rada wielkosiężca w XV wieku*. Kraków, 1998, p. 66 (ir toliau) (sąrašas p. 104–106).

svarbu atkreipti dėmesį į Kazimiero laikų suvažiavimus aprašiusių šaltinių kilmę. Jono Dlugošo kronikos terminija nagrinėtina LDK diduomenės dokumentų kalbos fone. Turime vienalaikę didikų refleksiją apie minėtą 1445 m. pabaigoje įvykusį suvažiavimą. 1446 m. sausio mėnesį Ordino magistrą aplankę lietuvių pasiuntiniai Sudivojus Valmantaitis ir Jonas Gojcevičius papasakojo jam šio išties svarbaus suvažiavimo aplinkybes. Šv. Andriejaus dieną (lapkričio 30 d.) Vilniuje sušaukta suvažiavime (*tag*) turėjo būti parengtas lietuvių atsakymas į karūnacinį lenkų pasiūlymą Kazimierui. Pasak lietuvių pasiuntinių, į jį atvyko kunigaikščiai Švitrigaila, Olelka Vladimiraitis su sūnumis, Vilniaus vyskupas ir „kiti Lietuvos, Rusios ir Žemaitijos kunigaikščiai bei didikai“⁴³. Vargu ar galime šiuos žodžius interpretuoti kaip LDK žemių suvažiavimą, nors Dlugošo kronika kaip tik sugestijuotų tokį suvokimą⁴⁴. Tiek Švitrigailos, tiek Olelkos Vladimiraičio dalyvavimas paaiškinamas jų įtaka ir artima giminyse su valdovu, o ne atstovavimu Voluinei ar Kijevui. Taip pat turbūt buvo ir su „kitais Lietuvos ir Rusios didikais“, greičiausia – valdovo tarybos nariais. 1447 ir 1448 m. sandūroje Vilniuje įvykusį susirinkimą rusiškas šaltinis vadina Seimu (*сеимъ*; predikatas *вальный* atsiranda kur kas vėliau, XV–XVI a. sandūroje), tačiau Ordino pranešimas ir dalyvių sąrašas aiškiai liudija, kad Brastos taiką prisiekti buvo susirinkę tik tam įsipareigoję kunigaikščiai ir didikai⁴⁵. 1457 m. Ponų tarybos atstovai Naugarduko suvažiavime Kazi-

⁴³ *GStA PK*, OBA 9035 (nevisas tekstas); OF 15, p. 427–432: So helt er einen tag uf sent Andres tag czur Wille, da denn herczog Swidergal, der here bisschoff von der Wille, herczog Lelky mit alle synen sonen, alle anderen herczogen und heren us Littawen, Rewsen und Samagitten bey em waren.

⁴⁴ *Dlugossii Joannis Historiae Polonicae*. Ed. A. Przewdziecki. Cracoviae, t. 5, 1878, p. 11 (conventio generalis cum terris Lithuaniae et Samagittiae ac Russiae).

⁴⁵ *Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 3*. Parengė L. Anužytė ir A. Baliulis. Vilnius, 1998, p. 55; *GStA PK*, OBA 9424 (prisiekusių lietuvių sąrašas).

miero akivaizdoje atsisakė dalyvauti Trylikos metų kare⁴⁶, o 1463 m. pabaigoje kartu su Kazimieru rinkosi į suvažiavimą prie Lietuvos-Lenkijos sienos⁴⁷. Čia paminėtos tik kelios, historiografijoje mažiau žinomos Ponų tarybos sueigos, kurios rodo, kad tie patys terminai buvo vartojami skirtingos apimtys forumams apibūdinti. Kazimiero laikais, valdovui nuolat nereziduojant LDK, suvažiavimai apskritai tampa universalia valdymo organizacijos dalimi. Skirtingai nuo Vytauto laikų, kai didikai kur kas dažniau būdavo kartu su valdovu, XV a. antroje pusėje jie didžiąją laiko dalį praleisdavo savo tėvonijose, todėl į tarybos posėdžius suvažiudavo iš anksto numatytu laiku⁴⁸. Gali būti, kad lenkiškos politinės tradicijos tęsėjas Dlugošas ir LDK didikai tuos pačius suvažiavimus traktavo skirtingai. Pastarieji į juos greičiausiai žvelgė tik kaip į tam tikrą išplėstą jų tarybos veiklos formą.

Kita vertus, buvo nemažai suvažiavimų, kurie įvairiuose šaltiniuose, nepaisant nenuoseklios terminijos, vis dėlto sutartinai vadinami visos LDK suvažiavimais („dieta“, „conventus terrarum“, „conventio generalis“, „tag“, „сойм“). Suvažiavimas buvo didesnis ne tik atstovų skaičiaus ir geografijos požiūriu, jo sudėtis būdavo įvairesnė ir socialinio dalyvių statuso prasme. Būtent tokį suvažiavimą savo gana spalvingame 1451 m. pranešime aprašo Ragainės komtūras, prabėgomis užsimindamas apie mirtimi pasibaigusias kažkokių dviejų smulkių bajorų mušty-

⁴⁶ *GSIA PK*, OBA 14822 (1457 03 20 Elbingo komtūro laiškas didžiajam magistrui): „als ir uns schreibet von der tagesfahrt tzu Nawgarten kuntschafft, wie die geendet ist begeret tzu wissen, das abescheydt ist, das die Littawschen herren dem konige von Polan keynen beystandt nach mit gelde nach mit leuten widder unsern Orden thun wellen.“

⁴⁷ *GSIA PK*, OBA 15855 (1463 11 01 Klaipėdos komtūro laiškas didžiajam magistrui): de Lettowesschen hern myt dem konigk eyne dagefart vorramet und uppgenomen hebben an der Lettowesschen grense geheten to Baerse.

⁴⁸ Iš cituoto 1466 m. Stankaus Mordašo laiško matyti, kad greitai surinkti didikus buvo pakankamai keblus dalykas (*GSIA PK*, OBA 16030).

nes⁴⁹. Tačiau ir šių susirinkimų vieninteliai reikšmingesni veikėjai, kaip tai akivaizdu iš to paties pranešimo, buvo didikai. Šių suvažiavimų pobūdį iš negausių XV a. šaltinių sunku nusakyti. Kazimiero itinerarijus⁵⁰ rodytų, kad valdovas dalyvaudavo toli gražu ne visuose susirinkimuose, tiesa, jo sutikimo juos šaukti tikriausiai reikėjo. Beje, tikėtina, kad Kazimieras nedalyvavo viename pirmųjų tokių suvažiavimų Vilniuje 1452 m. birželio mėnesį⁵¹. Neaišku, ar XV a. suvažiavimus šaukdavo specialiu rašytiniu dokumentu, ar tenkindavosi žodiniu kvietimu. Šiaip ar taip tokio pobūdžio dokumentai žinomi tik XV a. pabaigoje. Nors Kazimiero laikų suvažiavimų nauja kokybė ir jų svarba bajorų seimo formavimosi procese nekelia abejonių, vis dėlto bent jau iki 1492 m. neturime pagrindo kalbėti apie jų institucinį pobūdį. Tokių „seimų“ veikla nebuvo reglamentuota jokiais potvarkiais, nieko nežinome ir apie jų šaukimo tvarką (pvz., atstovų skaičių, geografiją ir pan.). Jų daugiav funkciškumas ir atvira struktūra skatino rinktis skirtingais dalykais besirūpinančius asmenis. Be Ponų tarybos atstovų juose dalyvaudavo įvairūs suinteresuoti, tačiau turbūt daugiausia atsitiktiniai aplinkinių, o kartais gal ir tolimesnių kraštų bajorai. Mat tai buvo gera proga valdovo akivaizdoje išspręsti kokį nors teisminį ginčą ar išsirūpinti privilegiją. Toks Seimo pobūdis ir jo šaukimo problemos gerai

⁴⁹ *GSŁA PK*, OBA 10789 (1451 06 29 Ragainės komituro laiškas didžiajam magistrui): wenn uff dem tage, den sie gehalten haben, do haben sich czwene beyoren von der geringsten mitenandir geslagen, so das eyner den andern czu tode geslagen hatt. Sunder der rath und die grosten herren haben sich wol und eyntrechtiglich mitenandir gescheiden.

⁵⁰ Sulowska, I. Księgi polskiej kancelarii koronnej w drugiej połowie XV wieku. *Studia źródłoznawcze*. 1961, t. 6, p. 81–101 (vertingas, nors ir nevisas, Kazimiero kelionių registras).

⁵¹ *GSŁA PK*, OBA 11294 (1452 06 28 Lietuvos didikų laiškas didžiajam magistrui): ...ceterique spirituales et seculares, prelati ac barones, milites, nobiles, proceres et boyari ducatus magni Lithwanie, Samayttie necnon terrarum Russie in hac Wilnensis dieta constituti...

atsispindi viename pirmųjų išsamesnių rašytinių dokumentų apie Seimo šaukimą. 1496 m. LDK kanceliarijoje surašytuose dokumentuose pažymima, kad LDK Aleksandras valdovo raštais kvietė atvykti į Seimą Berštuose Slucko kunigaikštį Simoną ir ponią Raklienę Petkevičienę. Abiem atvejais valdovas tai darė savo maršalo Alberto Kučuko prašymu, idant būtų išnagrinėtos bylos dėl valdų. Ir abiem atvejais iškviestieji seime/teisme nepasirodė⁵².

Šia prasme tokie pasitarimų, teismų ir privilegijų skelbimo forumai buvo ankstesnių suvažiavimų tąsa⁵³, todėl nestebina, kad apie juos neužsimenama 1492 m. privilegijoje. Tik Aleksandro laikais, o ypač Žygimanto valdymo pradžioje atsiranda pirmieji eksplicitiški kvietimai atvykti į Seimą, kuriuose aptariami ir atstovavimo principai. Pirmasis šaltinių paliudytas sričių atstovų kvietimas į Seimą žinomas iš 1492 m. Sudėtinga situacija, susidariusi po valdovo mirties, atvėrė kelius ilgo Kazimiero valdymo metu brendusioms permainingoms valdymo sistemoje. Karalaitis Aleksandras ir Ponų taryba išsiuntė laiškus į atskiras LDK sritis, kviesdami jų atstovus į naujo valdovo rinkimus. Ir nors atstovavimo principas dar labai nekonkretus – „dešimt ar dvidešimt vyresniųjų, ar kiek jums pasirodys reikalinga“, – reikšmingas pats jo pasirodymo

⁵² *Акты Литовской метрики*. Собр. Ф. И. Леонтович. Варшава, 1896, т. 1, №. 242–243, р. 94–95 (Маршалокъ нашъ Кучукъ поведилъ..., штожъ зазывалъ князя Семена Михайловича Слуцкого листомъ государскимъ на сеймъ къ Берштамъ..., и онъ не сталъ). Ten pat paminėtas ir Raklienės Petkevičienės kvietimas dėl Olžovo dvaro.

⁵³ Be Vytauto laikų suvažiavimų galima nurodyti 1433 m. rugsėjo 25 d. suvažiavimą, kuriame dalyvavo „Vilniaus vyskupas, visi ponai, bajorai ir visa Lietuvos žemė“ (Бучинський, Б. Кілька причинків до часів вел. князя Свйтригайла (1430–1433). *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. 1907, т. 76, р. 142). Plg. Korczak, L. *Litewsku radu wielkoksizjęca w XV wieku*. Kraków, 1998, р. 69. Tokių suvažiavimų būta ir daugiau.

faktas⁵⁴. Apie valdovo rinkimus turime duomenų jau nuo Vytauto mirties⁵⁵, tačiau pirmąkart didikai šį aktą pasirengę atlikti platesniame elekciniam suvažiavime. Tai buvo naujos ir ilgalaikės tradicijos pradžia: nuo šiol visi šalies gyvenimui svarbiausi sprendimai bus priimami ir skelbiami Seimo metu. Tiesa, bajorai dar ilgą laiką vaidino juose tik antraeilį vaidmenį ir buvo išplėtoto nerašytinės informacijos perdavimo tinklo dalis, tačiau būtent čia susidarė sąlygos skleisti jų politinei savimonei. O naują parlamentarizmo kokybę liudija visų pirma seimų institucionalizacija: 1512 m. pirmąkart suformuluojama dviejų atstovų taisyklė, kuri nuo to laiko buvo pritaikoma vis naujoms teritorijoms, kol 1564–1566 m. reformų metu buvo patvirtinta įstatymu⁵⁶. Svarbiausios naujovės, atsiradusios XVI a. pirmos pusės Seimuose: 1) nuoseklus Seimo sąvokos vartojimas; 2) atstovavimo principo suformulavimas ir įgyvendinimas; 3) tiksliniai kvietimai, keičiantys atvirą ir iš dalies atsitiktinę ankstesnių suvažiavimų sudėtį; 4) Seimo raštvedybos sukūrimas: bajorų prašymai ir valdovo nutarimai („atsakymai“).

Šaltinių kalba ir čia įtaigiai atskleidžia neišplėtotą Seimų sampratą: net ir XVI a. pirmoje pusėje jie, skirtingai nuo Ponų tarybos, vadinami ne, tarkim, LDK Seimais, bet visuomet lokalizuojant: Vilniaus, Gardino, Brastos etc. seimais (*conventio generalis Vilnensis, conventio generalis Brestensis, сойм вальный виленский, сойм вальный горodenский, сойм берестейский*). Vis dėlto negalima nepastebėti

⁵⁴ Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 5. Parengė E. Banionis. Vilnius, 1993, p. 55: И ваша бы милость старьших вась десеть або двадцать або колко се вам увидить, на тотъ сеимъ к нам прыехали и о тых делехъ с нами, братьею своею, помыслите. Pažymėtina, kad Ponų taryba šiame laiške sričių bajorus kviečia atvykti į seimą „pas mus“, o ne „su mumis“.

⁵⁵ Petrauskas, R. Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: sudėtis – struktūra – valdžia. Vilnius, 2003, p. 177, 196–197.

⁵⁶ Plg. svarbias pastabas: Kamieniecki, W. Chorażowie w parlamentarystwie litewskim przed unią lubelską. *Antemurale*. Romae, 1965, p. 195–201.

ti nuolat augančio jų politinio vaidmens, jungiant atskiras LDK žemes, ir jų socialinės funkcijos, išplečiant bajoriško atstovavimo apimtį. O šioje lokaloje ir neretai šventinėje politinėje erdvėje besiskleidžianti ir tarpusluoksnių ribas peržengianti komunikacija vedė prie vieningo bajorų luomo idėjos įsitvirtinimo LDK. Tai gi XV a. pabaiga ir XVI a. pirmą pusę – tai laikas, per kurį LDK Seimas susikuria savo darbo tradicijas ir taisykles, nusistovi jo kompetencija ir sudėtis. 1566 m. Antrasis Lietuvos Statutas galutinai įteisina šį iš „trijų luomų“ – valdovo, senato (Ponų tarybos) ir paviatų bajorų atstovų⁵⁷ – susidedantį LDK Seimą.

Apibendrinant ankstyvųjų luominių institucijų pobūdį, pirmiausia verta pabrėžti, kad svarbiausiu – reprezentacijos – požiūriu jos iš esmės skyrėsi nuo vėlesnio bajoriškojo Seimo, kurį jau galima laikyti išties parlamentine institucija. XIV–XV a. taryboje ar platesniame suvažiavime didikai niekam neatstovavo, išskyrus patiems sau ir savo giminaičiams. Visi mums žinomi tokių pasitarimų dalyviai buvo kilę iš palyginti siauro LDK branduolio regiono ir niekas nekėlė klausimo apie kokį nors reprezentatyvesnį visos valstybės regionų valios pareiškimą ar labiau adekvatų skirtingų kilmingųjų grupių atstovavimą. Bajorų Seimo formavimasis buvo ilgalaikis procesas, sustiprėjęs XVI a. pirmoje pusėje, o jo kryptis lėmė įvairūs šalutiniai veiksniai – intensyvėjanti šalies teritorializacija ir institucionalizacija, vidinė (stačiatikiškų kraštų) integracija, kintanti komunikacijos struktūra (raštingumo pažanga), politinė ir socialinė Lenkijos įtaka, pagaliau personaliniai pokyčiai valdančiajame elite. Apie XVI a. vidurį išsikristalizavęs LDK Seimas daugeliu aspektų primena kitų Europos šalių luominių susirinkimų genėžę, kai valstybinės organizacijos tapimo metu gimstanti politinė tauta sukuria naujas politinio atstovavimo ir luominio solidarumo išraiškos formas.

⁵⁷ Apie tai išsamiau: Лаппо, И.И. *Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский совет и его сеймик*. Юрьев, 1911; Zakrzewski, A.B. *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*. Warszawa, 2000.

Išvados

1. 1492–1566 m. susiformavęs LDK bajorų Seimas buvo nauja institucija, kuri pagrindiniu reprezentacijos aspektu iš esmės skyrėsi nuo ankstesnių politinių struktūrų. Jo genezę lėmė įvairūs reiškiniai, išryškėję XV–XVI a. sandūroje: valdymo organizacijos plėtra, bajorų luomo formavimasis, vidinė krašto integracija, institucinė Lenkijos įtaka.

2. XIV–XV a. egzistavo neformalios Didžiojo kunigaikščio ir kilmingųjų politinės struktūros: kasdienė dvaro taryba ir platesnis kilmingųjų suvažiavimas valdovo dvare. Laikui bėgant šios struktūros patyrė reikšmingas transformacijas: kasdienė dvaro taryba Vytauto laikais tapo institucine Didžiojo kunigaikščio taryba, o nuolat šalyje nerezidavusio Kazimiero Jogailaičio valdymo metu virto Ponų taryba. Kilmingųjų suvažiavimas XV a. antroje pusėje išaugo į platesnį, tačiau vis dar neregulamentuotą ir daugiafunkcinį LDK žemių suvažiavimą.

3. Nors dvi (taryba ir suvažiavimas) struktūros ir nebuvo bajorų Seimo pirmtakės, tačiau jas galima vertinti kaip tam tikrus politinės sandaros rėmus, kuriuose formavosi ankstyvasis LDK parlamentas.

DIE ENTSTEHUNG DES SEJM IM GROSSFÜRSTENTUM LITAUEN: DER GROSSFÜRSTLICHE RAT UND DIE ADELIGEN HOFTAGE IM 14. UND 15. JAHRHUNDERT

RIMVYDAS PETRAUSKAS

Zusammenfassung

Schlüsselbegriffe: Grossfürstentum Litauen, Sejm (Reichstag), Rat, Hofstage, 14.–15. Jh.

In diesem Beitrag wird das theoretische Modell vorgestellt, das zum Verständnis der Entstehung der adeligen ständischen Versammlung (des Sejm) im Großfürstentum Litauen beitragen sollte. Im Unterschied zu den früheren Forschungen wird hier mehr Aufmerksamkeit der begriffsgeschichtlichen Auswertung der zeitgenössischen Terminologie geschenkt. Die früheren politischen Gremien (der großfürstliche Rat und die Hofstage) werden hier als wichtiger Rahmen für Entfaltung der politischen Macht der litauischen Adligen verstanden, aber nicht als „direkte Vorstufen“ des adeligen Sejm.

Schon für die heidnischen Zustände unterscheiden die Quel-

len zwischen dem größeren und engeren Rat des Herrschers. Allerdings erst am Anfang des 15. Jahrhunderts hat der Großfürst Vytautas, dem Muster der Herrschaftsorganisation der anderen spätmittelalterlichen Fürsten folgend, den ständigen institutionellen Rat eingeführt. Daneben existierte eine breitere Versammlung der litauischen Adligen, die jedoch ohne bestimmte Periodizität am großfürstlichen Hof einberufen wurde und keine deutliche Kompetenz hatte. Während der Regierungszeit Kasimirs Jagiellonczyk, als Litauen lange Zeit (1447–1492) ohne ständige Residierung des Großfürsten auskommen mußte, trat an der Stelle des Hofrates der sog. Rat der Her-

ren (*consilium magni ducatus Lituaniae, nanove pada*), der mit der Zeit zu der politischen Hauptinstitution neben dem Herrscher avancierte. Der frühere Hoftag wurde in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts durch den „Gemeinen Tag“ (*conventio terrarum*), an dem wiederum ohne festgesetzte Ordnung die Adligen aus verschiedenen Ländern des Großfürstentums mit oder ohne den König zusammenkamen, ersetzt. Seit der Wende des 15. und 16. Jahrhundert offenbarten sich im Großfürstentum die während der langen Herrschaft von Kasimir angedeuteten inneren Wandlungen. Infolge der Wirkung der neuen soziopolitischen Verhältnisse und durch die langsam vorankommende strukturelle Verdichtung bildete von 1492 bis 1566 ein neues politisches Gremium aus, dem in der Zukunft eine bedeutungsvolle Rolle zukam. Der Sejm (Reichstag), als eine breitere und repräsentative adlige Vertretung, wurde zuerst nur bei besonderen Anlässen einberufen (z. B. für die Wahl des neuen Herrschers) und bekam erst im Zuge der Reformen von 1564/1566 eine endgültige ge-

setzliche Verfassung. In der institutionellen und organisatorischen Hinsicht sowie nach dem politischen Selbstverständnis der handelnden Personen unterscheidete sich der Sejm von den früheren politischen Gremien. In ihm werden schon wichtige Merkmale der frühparlamentaristischen Ständeversammlung sichtbar: konsequente Benutzung des Terminus „Sejm“ (russ. *сойм вальный*, lat. *conventio generalis*), genauere Vertretungs- und Berufungsregeln, überschaubare Kompetenz, Verfassung der schriftlichen Abschiede. Die aus verschiedenen Teilen des Landes angereisten Adligen hatten vorerst keinen Recht, selbständige Entscheidungen zu treffen und fungierten neben dem Rat der Herren und der Dynastie vielmehr als Glieder des Informationsnetzes für weite Teile des inzwischen sehr breiten, aber noch uneinheitlich verwalteten Landes. Dennoch hatte der Sejm eine große Bedeutung für die Entstehung des selbständigen politischen Bewußtseins im breiteren Schichten des Adels.

[teikta 2005 m. kovo 2 d.]